भाषापाठ्यपुस्तकानां गुणवत्ता

Quality of Language Textbooks

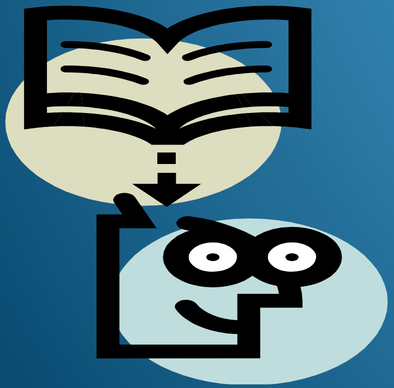

Dr. R.Chandrasekhar
Associate Professor
Department Of Education
Rashtriya Sanskrit Vidyapeetha
Tirupati (A.P)

भाषापाठ्यपुस्तकस्य महत्वम्

- पाठ्यपुस्तकं भाषाध्यापकस्य हस्ते विद्यमानं महत्वपूर्णमेकमुपकरणं वर्तते ।

- **The text-book is a very useful tool in the hands of a teacher of language. No doubt, a language can be learnt without any text book at all, but that may result in unnecessary repetitions, sometimes significant omissions, waste of energy and time, and a less planned progress.**

-A.L.Kohli (*Techniques of Language Teaching –p.217*)

भाषापाठ्यपुस्तकस्य महत्वम्

- शिक्षणकलायां नैपुण्यसंपादनाय शिक्षकः, तार्किकविधिना शिक्षाग्रहणाय शिक्षार्थी च पाठ्यपुस्तकं समाश्रयतः ।

- ते श्रुतान् पाठितान् च विषयान् आत्मसात् कर्तुं मुहुर्मुहुः पिपठिषन्ति । एतदर्थं पाठ्यपुस्तकं नितरामपेक्ष्यते एव ।

भाषापाठ्यपुस्तकस्य महत्वम्

- राष्ट्रियैकतायाः, देशभक्तिभावनायाश्च जागरणे भाषापाठ्यपुस्तकानि उपकुर्वन्ति न तु विषयगतपाठ्यपुस्तकानि ।

- गृहकार्यकरणाय, पाठितांशानां कण्ठस्थीकरणाय च पाठ्यपुस्तकानि अपेक्ष्यन्ते ।

भाषापाठ्यपुस्तकम्

छात्राणां व्यवहारे भाषाज्ञानस्य, शब्दभाण्डारस्य, श्रवण-भाषण-पठन-लेखन चतुर्विधकौशलानां विकासार्थं, शब्दार्थस्य बोधनार्थं, व्याख्यानार्थं, समुचितसम्प्रेषण-संरचनात्मककौशलानाञ्च विकासार्थं पाठ्यपुस्तकं निर्मीयते ।

सूक्ष्माध्ययनस्य पुस्तकानि

- सूक्ष्माध्ययनपाठ्यपुस्तकानामुद्देश्यं छात्राणां शब्दभाण्डारस्य वर्धनं, भाषाज्ञानस्य वर्धनं, सूक्तीनां लोकोक्तीनाञ्च परिचयः, विविधप्रसङ्गानां स्पष्टज्ञानञ्च भवति ।

- एतेषामध्ययनेन छात्राणां ज्ञानं वर्धते। विविधकवीनां लेखकानाञ्च विचाराः ज्ञायन्ते ।

- एतादृशपाठ्यपुस्तकेषु समाविष्टानां विषयाणां शब्दार्थस्य बोधनं व्याख्यानञ्च प्रदीयते ।

विस्तृताध्ययनपुस्तकानि

- विस्तृताध्ययनपुस्तकानामुद्देश्यं छात्राणां शीघ्रवाचनस्य अभ्यासो भवति । अत्र सरलभाषायाः प्रयोगो क्रियते ।

- छात्राः शीघ्रगत्या पुस्तकं पठित्वा अर्थ जानीयुः ।

- अत्र समाविष्टस्य विषयस्य शब्दार्थस्य बोधनं , व्याख्यानञ्च नैव प्रदीयते ।

उपयोगः

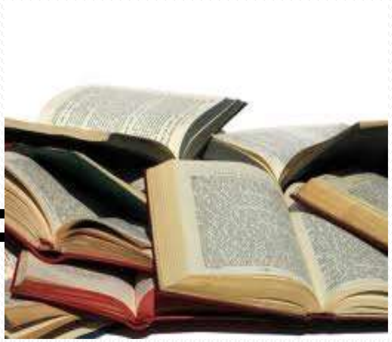

- पाठ्यपुस्तकं शिक्षकस्य कृते मार्गदर्शन
  ।

- पुस्तकं नैकविधसूचनानां भण्डारः वर्तते ।

- पाठ्यपुस्तकस्य माध्यमेन छात्राः गृहे उपविश्यैव अध्येतुम्, गृहकार्यं सम्पादयितुं च शक्नुवन्ति ।

भाषापाठ्यपुस्तकस्य वैशिष्ट्यानि

- भाषा मानवजीवनस्य सर्वक्षेत्रसम्बध्दा, सर्वपक्षसम्बध्दा च वर्ततेत्यतः तत्पुस्तके साहित्यसंस्कृतिधर्मेतिहासविज्ञानभूगोलवाणिज्योद्योग क्रीडामनोरञ्जनादि सर्वविध विषयसामग्र्यः परिदृश्यन्ते ।

- भाषापाठ्यपुस्तकस्य सामग्र्यः विभिन्नक्षेत्रेभ्यः स्वीकृताः इतरपाठ्यपुस्तकानां विषयसामग्र्यः निर्दिष्टक्षेत्रात् स्वीकृताः सीमिताश्च भवन्तीति फलितम् ।

- भाषा न केवलं विषयमात्रं वर्तते । सा तु सर्वविषयाणाम् अधिगममाध्यमं वर्तते ।

भाषापाठ्यपुस्तकस्य वैशिष्ट्यानि

- भाषाज्ञानं, विषयज्ञानमिति प्रयोजनद्वयं सकृत् समुपलभ्यते भाषापाठ्यपुस्तकाध्ययनेन ।

- पाठ्यपुस्तके एतान् विभिन्नक्षेत्रसम्बध्दान् विचारान् तथा प्रस्तुतीकुर्वन्ति यथा छात्राणां ज्ञानवृध्दया सह तेषां भाषापाण्डित्यमपि वर्धेत ।

भाषापाठ्यपुस्तकस्य वैशिष्ट्यानि

- षष्ठकक्ष्यादारभ्य नवमकक्ष्यापर्यन्तं विद्यमानेषु भाषापाठ्यपुस्तकेषु भाषिक - वैचारिकेत्युभयपक्षयोः समप्रधान्यं स्यात् ।

- प्राथमिकस्तरस्य पाठ्यपुस्तके तथा संवादप्रकृतिवर्णनक्रियाप्रधानगीतानि च स्युः ।

- माध्यमिककक्ष्यायाः पाठ्यपुस्तके तु प्रौढकथा, निबन्ध, जीवनवृत्तान्त, आदर्शपुरुषचित्रण, यात्रा एकाङ्कपाठ कवितादयश्च स्युः ।

सिध्दान्ताः

- शैक्षिकक्षेत्रं प्रति सर्वप्रकारकच्छात्राः शिक्षामधिगन्तुमायान्ति । तेषां स्तर-आवश्यकताः आकाङ्क्षा-रुच्यादयः समानाः कदापि न भवन्ति ।

- सर्वेषां छात्राणां स्तरानुगुणं, मनोवैज्ञानिकसिध्दान्तानुसारञ्च पाठ्यपुस्तकानां निर्माणमवश्यं करणीयं भवति ।

आन्तरिकपक्षस्य सिध्दान्ताः

- 1.**विषयवस्तु** – पुस्तकस्थं विषयवस्तु पूर्णं स्यात् । छात्राणां सर्वविधावश्यकतानां पूरणे तत्क्षमं स्यात् ।
- पुस्तकपठनानन्तरं छात्राः सन्तुष्टाः भवेयुः

- पुस्तकान्तरस्यान्वेषणे आवश्यकता नैवभवेत् ।

विषय वस्तु

I. **मनोवैज्ञानिकता** –

- छात्राणां मनःस्थितिरुचिप्रवृत्तिक्षमताविभिन्नतादिकं परिशील्य पाठ्यपुस्तकं संरचनीयम् ।
- प्राथमिककक्ष्यायाः छात्राणां कृते रोचकवर्णनात्मकप्रणाली अवलम्बनीया ।
- माध्यमिक उच्चस्तरीयाणां छात्राणां कृते गहननिबन्धात्मकशैलीन् अवलम्ब्य पुस्तकं संरचनीयम् ।

विषयवस्तु

ii. सोद्देश्यता –

- प्रत्येकं पाठ्यपुस्तकं स्तरानुगुणं कैश्चित् निश्चितैः उद्देश्यैः निर्मीयते । तेषामुद्देश्यानां सम्पादनं तत्र स्यात् ।

iii. उपयुक्तता –

- पाठ्यपुस्तके विविधप्रकरणेषु प्रतिपादिताः विषयाः मानसिक – बौध्दिकस्तरानुगुणं भवेयुः ।
- छात्राणामध्यापकानाञ्च उपयोगानुसारं विषयाणां निरुपणप्रकारः, भाषा, शैली , च स्युः ।

स्तु

iv विषयवैविध्यम्

- पाठ्यपुस्तके विषयाणां वैविध्यमवश्यकं सम्पादनीय पद्य, गद्यं, रुपकम्, अलङ्कारा:, छन्द: , सम्भाषणं, व्याकरणमित्यादि विषयवौविध्यप्रकारा: भवेयु: ।
- महानुभावानां जीवनचरितं, स्वतन्त्रसङ्ग्रामगाथा:, साहसिककथा:, यात्रावर्णनं, हितोपदेशकथा:, इत्यादि विषयवैविध्येन छात्राणामध्ययनासक्ति: विकसति ।

v. रोचकता

- छात्राणां रुचेरनुगुणं पाठ्यसामग्री भवेत् ।
- प्राथमिकस्तरे हास्यकथा:, क्रीडा:, गीतानि, प्राकृतिकदृश्यानि च छात्राणामाह्लादकरानि, मनोरञ्जकाणि च भवन्ति ।

विषयवस्तु

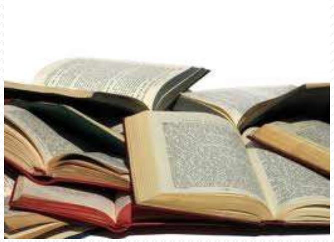

vi. जीवनेन सह सम्बध्दता

- बालजीवनसम्बध्दविषयाः पाठ्यपुस्तके स्युः ।
- विषयवस्तु छात्राणां भाविजीवने उपयुक्तकरं सिध्येत् ।

Vii आदर्शवादः

- सुभाषितानि, महात्मनां चरित्राणि, धार्मिकविषयाः ऐतिहासिकगाथाः च छात्राणाम् आदर्शविचाराणां नैतिकव्यवहारस्य च विकासाय महत्वपूर्णतयोपकुर्वन्ति ।

विषयवस्तु

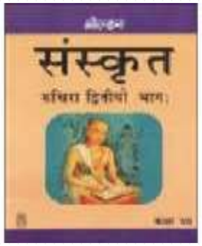

Viii **मूल्यानां विकासः**

- पाठ्यपुस्कानां माध्यमेन कतिपयगुणमूल्यानाञ्च विकाससम्पादनमपि पाठ्यपुस्तकनिर्माणस्य प्रधानोद्देश्यं वर्तते ।
- छात्राः सच्चरित्राः देशस्य च स्वस्थनागरिकाः भूयासुरिति धियैव तेभ्यो विद्यालये शिक्षा प्रदीयते ।

विषयवस्तु

व्यक्तिगतगुणमूल्यानि

- प्रामाणिकता - कर्तव्यपरायणता - वैज्ञानिकदृष्टिः - शारीरिकश्रमं प्रति निष्ठा – आत्मनिर्भरता - आशावादिता - उत्तरदायित्वभावना - साहसिकता - ध्येयनिष्ठता – वैचारिकदृष्टिः - चिन्तनक्षमता - अनुशासनम् - शिष्टाचारः - धैर्यम् - क्षमा - वीरता - त्यागबुध्दिः - परोपकारः - अहिंसा - सहिष्णुता - सरलजीवनम् इत्यादि ।

विषयवस्तु

सामाजिकगुणमूल्यानि

- सहयोगः - उदारता - प्राणिदया - परधर्मसहिष्णुता –परजातिसहिष्णुता - भाषासहिष्णुता - प्राचीनकलासंस्कृतिविषये गौरवादरभावना - समानता - एकता - मानवीयता इत्येतेषां सामाजिकगुणमूल्याणां संवर्धनयोग्याः सामग्र्यः पाठ्यपुस्तके वर्तेरन् ।

विषयवस्तु

राष्ट्रियान्ताराष्ट्रियगुणमूल्यानि

- गणतन्त्रे आस्था - देशप्रेमः – धर्मनिरपेक्षता – राष्ट्रियसंपदः सुरक्षा- प्रादेशिकसङ्कीर्णतायाःपरित्यागः - अनेकतायामेकता - राष्ट्रियैकता - वसुधैवकुटुम्बकम् इति भावनाविकासः ।

विषयवस्तु

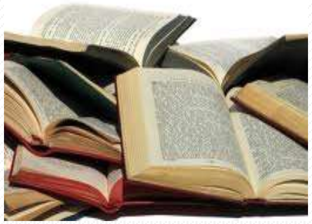

ix. आधुनिकविषयानां समावेशः

- पुराण-आधुनिकविषययोः समप्राधान्यं प्रदातव्यम् ।

- वैज्ञानिकाविष्काराः, प्रजातन्त्रं, वर्तमाननेतृणां जीवनचरित्राणि, प्राविधिकविषयादयः पाठ्यपुस्तके समाविष्टाःस्युः ।

विषयवस्तु

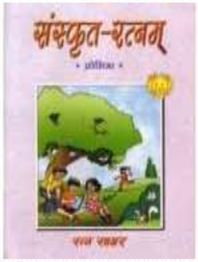

x. व्यवस्थितक्रमः

- पद्य – गद्यादि विषयाः सर्वे कदापि विशिष्टतया एकस्मिन्नेव क्रमे नैव व्यवस्थापनीयम् । इदं छात्रेषु नीरसतां जनयति ।
- अत एव विषयवैविध्यानुसारं पाठानां व्यवस्थितक्रमः सम्पादनीयः।

विषयवस्तु

अभ्याससम्बध्दाः अवधातव्याः अंशाः

1. पाठ्यपुस्तके विद्यमानाः अभ्यासाः सर्वेषामपि छात्राणां बुध्दिगम्याः, आसक्त्युत्पादकाश्च स्युः ।
2. केचन तादृशा अपि अभ्यासाः पाठान्ते विद्येरन् येषां समाधानं छात्राः विचिन्त्यैव दातुं शक्नुयुः ।
3. छात्राणाम् इतरविषयगतानुभवस्य, इतरविषयकचिन्तनस्य च अनुप्रयोगाय योग्या अभ्यासाः पाठ्यपुस्तके स्युः ।

आन्तरिकपक्षस्य सिध्दान्ताः - भाषा

पाठ्यपुस्तकेषु उपयुक्ता भाषा ईदृशी स्यात् -

स्तरानुकूलता

- न केवलं पुस्तकस्थं विषयवस्तु अपि तु भाषाऽपि छात्राणां कक्षारुचिवयस्तरानुरूपा च स्यात् ।

भाषाधिकारवर्धता

- पाठ्यपुस्तके नूतनशब्दानां परिचयः, वाक्ययोजना, सूक्त्यादीनां सङ्ग्रहश्च छात्राणां भाषाधिकारं वर्धयन्ति ।
- नवीनशब्दानामेव पुनरावृत्तिः स्यात् न तु साधारणशब्दानां मातृभाषाशब्दानां संस्कृते तत्समशब्दाः बहुलं प्रयोक्तव्याः ।

आन्तरिकपक्षस्य सिध्दान्ताः - भाषा

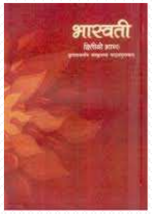

सरलता एवं स्पष्टता

- भाषायाः सरलता स्पष्टता च पाठ्यांशावगमनाय छात्राणां कृते उपकरोति ।

क्रमबध्दता

- पाठ्यपुस्तकं क्रमबध्दम् वर्तेत ।
- पाठ्यांशाः परस्परं सम्बध्दाः स्युः ।
- पाठ्यांशाः विच्छिन्नाः नैव भवेयुः ।

आन्तरिकपक्षस्य सिध्दान्ताः - भाषा

शब्दावली –

- पाठ्यपुस्तकस्थशब्दावल्यां ७५% शब्दाः ते एव स्युः ये च पूर्वतनकक्ष्यायाः पाठ्यपुस्तके वर्तन्ते ।
- २५% नूतनशब्दाः पाठ्यपुस्तके वर्तेतन् ।
- नूतनशब्दानां प्रयोगः बहुत्र महुर्मुहुः कर्तव्यः ।
- नूतनशब्दानां पाठ्यपुस्तके संयोजनक्रमः शिक्षाविद्भिः इत्थं निरूपितः वर्तते –
- प्रथमकक्ष्यायाः छात्राणां कृते - २°° नूतनशब्दाः, द्वितीयकक्ष्यायाः - ३°°,

तृतीयकक्ष्यायाः-४°°, पञ्चमीकक्ष्यायाः-६°°, अष्टमीकक्ष्यायाः-९°° नवमदशमकक्ष्ययोः १°°° तः १,२°°

आन्तरिकपक्षस्य सिध्दान्ताः - शैली

पाठ्यपुस्तके उपयुज्यमाना भाषाशैली ईदृशी स्यात्

प्रभावोत्पादकता – पाठ्यपुस्तकार्थं तादृशानि अध्यायानि चेतव्यानि येषां शैली आकर्षका, प्रभावोत्पादका च वर्तेत ।

- प्रभावोत्पादकशैल्याम् ओजप्रसादामाधुर्यादयः गुणाः वर्तन्ते ।

स्तरानुकूलता – पुस्तकस्य शैली निर्दिष्टकक्ष्यायाः छात्राणां स्तरानुकूला स्यात् ।

- निम्नकक्ष्यायाः शैली विवरणात्मिका, संवादरूपा, कथामुखी च स्यात् ।
- उच्चकक्ष्यायाः शैली भावपूर्णा तर्कप्रधाना च स्यात् ।

बाह्यपक्षस्य सिध्दान्ताः

आकारः (Shape)

- पाठ्यपुस्तकस्याकारः छात्राणां स्तरवयोनुरूपः शिक्षाविद्भिः इत्थं निर्धारितः वर्तते ।

स्तरः	पुस्तकस्याकारः
प्राथमिकस्तरः	9½×7
माध्यमिकस्तरः	8×6
उच्चमाध्यमिकस्तरः	8×5

बाह्यपक्षस्य सिध्दान्ताः

कागदम् (paper)

- पाठ्यपुस्तकमुद्रणायोपयुक्तं कर्गजं माध्यमिकशिक्षासमित्या प्रदत्तं HPC 58 GSM water mark crème wove भवेत् ।

बाह्यपक्षस्य सिध्दान्ताः

कागदम् –(paper)

- पाठ्यपुस्तकस्य मुद्रणाय चितानि कागदानि उत्कृष्टानि स्युः । शुष्के. घने, श्वेते च कागदे अक्षराणि सुष्ठु दृश्यन्ते ।

मुद्रणम् (printing)

छात्राणां स्तरः

- यदि छात्राः कनिष्ठस्तरीयाः तर्हि विषयाः बृहदक्षरैः टङ्कनीयाः ।

मुद्रणम् (printing)

पृष्ठविन्यासः (Page design) पृष्ठविन्यासावसरे अवधातव्याः अंशाः

- पाठ्यपुस्तकस्य मुद्रितपृष्ठेषु एकरूपता स्यात् ।
- शब्दानां मध्ये विद्यमानःअवकाशः समानः स्यात् ।
- सर्वोऽपि नूतनाध्यायः नूतनपुटे एव मुद्रणीयः ।
- पाठस्य शीर्षकं भिन्नशैल्या मुद्रितं स्यात् ।

बाह्यपक्षस्य सिध्दान्ताः

अक्षरपरिमाणम् (Letter size)

- पाठ्यपुस्तकस्य अक्षरपरिमाणं छात्रस्तरानुगुणं स्यात् ।
- प्रारम्भिककक्ष्यासु बृहदक्षराणि, उच्चकक्ष्यासु अल्पाक्षराणि च स्युः ।
- यथा प्राथमिककक्ष्यायां ४८ बिन्दुपरिमाणानि (font size) अक्षराणि
- द्वितीयकक्ष्यायां ३६ बिन्दुपरिमाणानि,
- तृतीयकक्ष्यायां ३° बिन्दुपरिमाणानि अक्षराणि स्युः ।
- उच्चमाध्यमिकस्तरस्य पाठ्यपुस्तकेषु १८ बिन्दुपरिमाणानि अक्षराणि स्युः ।

बाह्यपक्षस्य सिध्दान्ताः

चित्राणि (Pictures)

- प्रस्तुतीकृतविषयेषु सम्बन्धमवगन्तुं पाठ्यांशान् सरलरीत्या अध्यापनाय, छात्रावबोधाय, छात्रावधानसम्पादनाय, छात्रदृष्ट्याकर्षणाय च चित्राणि महदुपकुर्वन्ति।

- प्रारम्भिककक्ष्यासु पाठ्यपुस्तकेषु आकर्षकानि, वर्णरञ्जितानि, प्रकृत्यनुगुणानि अधिकानि च चित्राणि स्युः ।

- नियमितरूपेण वर्णमयानि स्युः श्वेतकृष्णमय (Black & White) चित्राणि नैव भवेयुः ।

बाह्यपक्षस्य सिध्दान्ता:

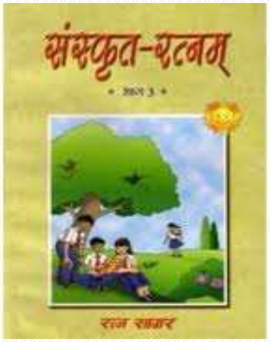

मुखपृष्टम् (Cover page)

- मुखचित्रं विविधवर्णैः चित्रैः मनोरञ्जकम् आकर्षणीयञ्च स्यात् ।

बन्धनम् (Binding)

- सरलतया पाठ्यपुस्तकमपावृताय योग्यबन्धनं कुर्यात्

नाम (Title)

- पाठ्यपुस्तकस्य नाम सरलं संक्षिप्तं, स्पष्टम्, आकर्षकञ्च भवेत् ।
- पुस्तकान्तर्गतविषयस्य निर्देशं स्यान्नाम ।

बाह्यपक्षस्य सिध्दान्ताः

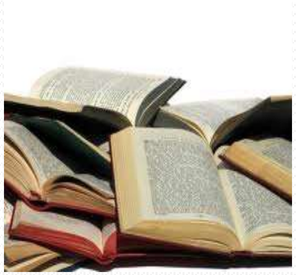

सम्पादनम् (Editing)

- एतेषां सम्पादनं मनोविज्ञानुसारं सश्रध्दं कर्तव्यम् ।
- कक्ष्याणां स्तरानुगुणं पाठानामाकारः, शैली च स्याताम् ।
- अवाञ्छनीयाः, प्रसङ्गविरुध्दाश्च विषयाः परिहरणीयाः ।
- विषयाणां क्रमभङ्गो न स्यात् ।

पाठ्यपुस्तकस्य लेखकः

- निर्दिष्टस्तरीयच्छात्राणां पठनलेखनचिन्तनशक्तेश्च तेषां रुचिप्रवृत्योश्च परिज्ञानेन विना पाठ्यपुस्तकस्य लेखनं नैव कर्तव्यम् ।

- विभिन्नक्षेत्रेषु विषयेषु च कृतपरिश्रमस्यैकस्य लेखकस्य सम्प्राप्तिः प्रायः दुष्करा एव

- अत एव पाठ्यपुस्तकं लेखकगणेन लिख्यते ।

पाठ्यपुस्तकलेखनसन्दर्भे एकः लेखकगणः समीक्षकगणश्च आदौ सङ्घटनीयः ।

पाठ्यपुस्तकलेखकमण्डली निर्देशनपरामर्शसमितिः

1) सम्पादकः 1) पाठ्यपुस्तकसम्बध्दविषये
कृतभूमिपरिश्रमः

2) विषयविशेषज्ञः (विश्वविद्यालयस्य
उपन्यासकः प्रवाचको वा)

3) बालसाहित्यलेखने सिध्दहस्तः कथानाटककारः 2)
प्रशिक्षणमहाविद्यालयस्यैकः

4) लेखनकुशलः योग्यः विषयाध्यापकः
विषयविशेषज्ञोपन्यासकः ।

5) पाश्चात्यभाषा साहित्यवेत्ता च 3) शिक्षाशास्त्री तथा
मनोविज्ञानी ।

भाषापाठ्यपुस्तकनिर्माणं शैक्षिकोद्देश्यानि

शैक्षिकोद्देश्यानि छात्राधिगमे विषयवस्तुनः चयने, तथा अधिगमविधीनां चयने च सहकुर्वन्ति । [illegible] शैक्षिकोद्देश्यानि शिक्षणोद्देश्येभ्यः

शैक्षिकोद्देश्यानि (Educational Objectives)	शिक्षणोद्देश्यानि (Teaching Objectives)
1.अस्य सम्बन्धः सम्पूर्णशिक्षाक्षेत्रेण सह वर्तते ।	अस्य सम्बन्धः कक्ष्यामात्रासीमितास्ति ।
2.अस्याधारःसामाजिकः तथा दार्शनिकाश्च वर्तते ।	मनोवैज्ञानिकाधारोऽस्य वर्तते ।
3.शैक्षिकोद्देश्यम् अतीवव्यापकं वर्तते ।	एतदतीव सङ्कुचितं भवति एतत्तु शैक्षिकोद्देश्यानां प्राप्तेः साधनं वर्तते ।
4.एतत् सामान्यं भवति ।	एतत् विशिष्टं व्यापकञ्च भवति ।

भाषापाठ्यपुस्तकनिर्माणे शैक्षिकोद्देश्यानि

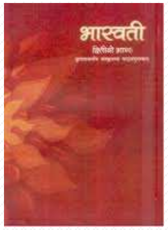

- पाठ्यक्रमे योजनीयाः विचाराः कुत्र कथं योजनीयाः इति आदावेव ज्ञातुं शक्नुमः ।
- शैक्षिकव्यवस्थायाः क्रियाकलापानाञ्च क्षेत्रस्य सीमायाश्च अवगमनाय एतदुपकरोति ।
- एतत् शिक्षणाधिगमव्यवस्थायाः नियोजने अध्यापकानां कृते मार्गदर्शनं प्रददाति ।
- पाठ्यपुस्तकमूल्याङ्कननिर्माणोपकरणनिर्माणे उपकरोति

शैक्षिकोद्देश्यानां वर्गीकरणम् (ब्लूम् मतानुसारम्)

ज्ञानात्मकोद्देश्यानि (Cognitive Objectives)	भावात्मकोद्देश्यानि (Affective Objectives)	मनोगत्यात्मकोद्देश्यानि (psychomotor Objectives)
ज्ञानम् (Knowledge)	ग्रहणम् (Receiving)	क्रियात्मकसञ्चालनानि (Reflex movements)
बोधः (Comprehension)	प्रतिस्पन्दनम् (Responding)	आधारभूताङ्गसञ्चालनानि (Basic Fundamental movements)
प्रयोगः (Application)	मूल्याङ्कनम् (Valuing)	प्रत्यक्षीकरणात्मकक्षमताः (Perceptual abilities)
विश्लेषणम् Analysis संश्लेषणम् (Synthesis)	सङ्घटनम् (Organizing) वैशिष्ट्यचित्रणम् (Characterizing)	शारीरिकक्षमताः (Physical abilities) कौशलात्मक सञ्चालनानि (Skilled

भाषापाठ्यपुस्तकस्य सीमाः

- पाठ्यपुस्तकम् आध्यापकस्य सर्वकार्यसम्पादकमिति नैव चिन्तनीयम् ।
- भाषाबोधनाय विद्यमानेषु उपायेषु अयमप्येकमिति मन्तव्यम् ।
- अध्यापकस्तु छात्राणां बोधने स्वतन्त्रः वर्तते ।
- भाषायां सामान्यज्ञानप्राप्तेः परमेव पुस्तकमेकम् उत्तमोपकरणम् इति भाति ।
- मौखिकशिक्षणेन विना भाषाध्ययनायपुस्तकस्यैव प्रयोगः निरर्थक एव वर्तते ।
- अध्यापकः पाठ्यपुस्तकस्य प्रयोगात् पूर्वं तस्य मूल्याङ्कनं कुर्यादेव ।

पाठ्यपुस्तकस्य न्यूनताः

- पाठ्यपुस्तकं छात्रेभ्यः सैध्दान्तिकविषयसम्बध्दज्ञानम आधिक्येन प्रददाति न तु व्यावहारिकजीवनसम्बध्दज्ञ

- पाठ्यपुस्तकनिर्माणावसरे छात्राणां वैयक्तिकरुचिप्रवृत्तिमनोवृत्त्यादीनां विषये, वातावरणस्य च विषये ध्यानं नैव दीयते ।

- बहुत्र पाठ्यपुस्तके उपयुज्यमाना भाषा स्तरानुगुणा नैव भवति । अनेन छात्राः विषयान् आत्मसात् कर्तुं क्लेशमनुभवन्ति ।

- शिक्षकाः पुस्तकीयज्ञानप्रदानमेव अस्माकं कर्तव्यमिति चिन्तयेयुः । अनेन छात्राः शिक्षकाणां नैजानुभवैः वञ्चिताः

पाठ्यपुस्तकस्य न्यूनताः

- पाठ्यपुस्तकं छात्रान् कण्ठस्थीकरणाय प्रचोदयति । अनेन तेषां तार्किकचिन्तनशक्तिः कुण्ठिता भवति ।
- पाठ्यपुस्तकं छात्राणां विचारतर्कनिर्णयकल्पनादीनां शक्तीनां प्रयोगाय अवसरं नैव प्रददाति । किञ्च छात्राः अन्धानुकरणशीलाः भवन्ति ।
- पाठ्यपुस्तकं छात्राणाम् अन्वेषणशक्तिं, पुरोगामिताञ्च (Initiative) निरुणाद्धि ।
- विषयवस्तुनः सङ्घटनं प्रस्तुतीकरणञ्च मनोवैज्ञानिकसिध्दान्तानुगुणं नैव क्रियतेत्यतः छात्राः

ह्रासे हेतवः

- पाठ्यपुस्तकलेखका अपि विना परिश्रमं पञ्चषट्ग्रन्थान् परिशील्य तत्रत्यान् विषयान् सङ्गृह्य एकं नूतनपुस्तकं रचयन्ति प्रस्तुतीकरणमपि अनाकर्षकं परिदृश्यते ।

- पुस्तकप्रकाशनक्षेत्रेऽपि अद्य स्पर्धा वर्तते । नूतनाः प्रकाशकाः अत्यल्पकाले अत्यधिकानि पुस्तकानि प्रकाशयित्वा प्रयच्छन्ति । एवं करणेन प्रकाशनसम्बध्दाः बहुविधदोषाः पुस्तकेषु परिदृश्यन्ते । एते लेखकानां लेखानाञ्च विषये ध्यानं नैव यच्छन्ति ।

- प्रकाशकाः धनप्राप्त्याशया पुस्तकस्य मूल्यं वर्धयन्ति उत अयोग्यकागदानि उपयुज्य पुस्तकं मुद्रयन्ति । किञ्च पाठ्यपुस्तकलेखकेभ्यः अपि अत्यल्पवेतनं लभ्यते इत्यतः

संवर्धनोपायाः

- पाठ्यपुस्तकस्य गुणवत्तासंवर्धनाय पार्थक्येन एकस्याः उच्चाधिकारयुक्तायाः
  पाठ्यपुस्तकसमितेः निर्माणं कर्तव्यम् ।
- पाठ्यपुस्तकसमितेः निर्मानानन्तरं तेभ्यः कार्यशाला आयोज्य पुस्तकनिर्माणविषये प्रशिक्षणम् अवश्यं देयम् ।
- पुस्तके उपयुज्यमानकागदस्य विषये, तदाकारविषये, मूल्यस्य च विषये सर्वकारस्य नियन्त्रणं स्यात् । पाठ्यपुस्तकस्य स्तरमपि ते एव पूर्वं निर्धारयेयुः ।
- Text book Format अपि पूर्वनिर्धारितं स्यात् ।
- पुस्तकलेखनाधिकारः लेखकैः, प्रकाशनाधिकारः प्रकाशकैश्च सर्वकारद्वारा प्राप्तव्यः ।
- पुस्तकमूल्यनिर्धारणं सर्वकाराधीनं स्यात् ।
- पुस्तकचित्रकलायाः विकासाय, पोषणाय, प्रशिक्षणप्रदानाय च सर्वकारेण प्रयत्नः कर्तव्यः।
- पाठ्यपुस्तकं धर्मनिरपेक्षतासिध्दान्ताधारेण लिखितं स्यात् ।

सर्वे भवन्तु सुखिनः
सर्वे सन्तु निरामयाः
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु
मा कश्चिद् दुःखभाग्भवेत्
May all be happy,
May all be without disease,
May all creatures have well-being
And none be in misery of any kind.

धन्यवादाः